

KÜLTÜR OCAĞI VAKFI BİTİRME ÖDEVİ

MUSUL VİLAYETİ KADIN
HAPİSHANELERİ VE
KADIN MAHKUMLAR
(1864-1918)

HAZIRLAYAN: BEYZA KARAKAYA
DANIŞMAN: DOÇ. DR. DAVUT HUT
01 MAYIS 2017

GİRİŞ

Bireylerin ya da bir grubun yaşadıkları toplumun normlarının aksine, toplumun ya da bir bireyin haklarını gasp edici davranışlarının bütününe “suç” olarak tanımlamak mümkündür. Ceza ise, bir suçlunun işlediği suçun karşılığında ve suçunun icap ettiği şekilde ödediği bedel olarak tanımlanabilir. Cezanın öç almak için suçlunun bedenine yönelik işkence ve ıstırap çektirme yöntemlerinden sıyrılmasıyla, suçluyu ıslah ve disipline etme düşüncesi, beraberinde suçlunun bedeniyle birlikte zihnini de gözetim altında tutma teorilerini getirmiştir. Bütün bu düşünce ve teorilerin sonucunda suçluyu hapsedmek, gözetim altında tutmak düşüncesi doğmuştur. Hapishaneler suç ve cezanın kurumsallaştığı mekanlardır. Ancak gerek Batıda gerek Osmanlı’da hapishanelerin “kurumsallaşması”nın gerçekleşmesi veya “kurumsallaşmaya” başlaması ancak XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarına tekabül eder.

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Batıda hapishane reformuna dair adımların olduğunu, bugünkü anlamda cezaevlerinin bu dönemde kurulmaya başlandığını söylemek mümkündür. Ancak XVIII. yüzyıl beraberinde pek çok hapishane teorisini ve hapishane projesini gündeme getirmiştir. Bu hapishane projeleriyle mahkumların hem ıslah edilmeleri hem de savaşlarla birlikte açığa çıkan iş gücü ihtiyacını kapatmak için üretime katılmaları amaçlanmaktadır. Osmanlı Devleti’nde hapishane sisteminin revize edilmesi hususu ancak Tanzimat Dönemi’nde gündeme gelmiştir. Tanzimat Fermanı’nın ilanının akabinde, ceza infaz sisteminde de bir takım değişiklikleri gündeme getirmiştir. Hapishane sisteminin Avrupa hapishane sistemine bakılarak revize edilmesi hususunda, Stratford Canning, Mösyö Gordon ve daha sonra Paul Politz gibi Avrupa’dan gelen hapishane reformcuları başat rol oynamışlardır. Somut reform adımları ise II. Abdülhamid döneminde başlamış, İttihad ve Terakki döneminde ise hız kazanmıştır.

Modernleşme süreci, gerileme dönemine girilmesiyle birlikte Osmanlı Devleti’nde de etkisini göstermiştir. Bu sürecin hem devlet zihniyetinde hem de kurumlardaki yansımalarını, hapishane kurumu üzerinden bu çalışmada değerlendireceğiz. Taşra vilayetleri hapishane kurumunun mikro örneğini teşkil ettiği ve reformların tüm imparatorluk genelinde uygulanıp uygulanmadığı, taşra vilayetlerinde daha etkili gözlenebileceği için, hapishane kurumu üzerinden modernleşme ve çözülme sürecinin bu vilayetlerdeki yansımalarını, 1864-1918 yılları arasında Musul Vilayeti Hapishaneleri özelinde inceleyeceğiz.

Araştırmamızın temel amacı; Hapishane Reformunu, reformun etki alanlarını, uygulama zemini bulup bulamadığını; hapishanelerin fiziki durumu ve bu konuda yapılan ıslah çalışmalarını; hapishanenin iç işleyişi ve mahkumların sosyal profilini Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap coğrafyasında önemli vilayetlerinden olan Musul Vilayeti kadın hapishaneleri özelinde incelemek ve hapishanelerin mahkumları ıslah eden bir yapıda mı olduğu yoksa suç okulu işlevi mi gördüğü, bölgede yaşayan kadınların gündelik hayatlarında suçun yeri olup olmadığı suçlarına karşılık cezai müeyyidelerinin nasıl işlev gördüğü sorularının cevabını tespit etmektir.

Musul Vilayeti Kadın Hapishaneleri ile ilgili olarak yaptığımız çalışmada genel olarak farklı tasniflerden elde edilen arşiv belgeleri baz alınmıştır. Ayrıca hapishanelerle ilgili yapılan çalışmalar taranmış, bunlar ikincil kaynak olarak kullanılmıştır. Çalışmamızın dönemini ihtiva eden sürede kaleme alınmış seyahatnameler bölgeyi anlamamızda önemli veriler sağlamıştır. Yine Musul Vilayeti ile ilgili yapılan çalışmalardan da yararlanılmıştır.

OSMANLI HAPİSHANELERİNİN GENEL DURUMU

İşlenen suç ve karşılığında verilen cezanın çekildiği mekân olarak öne çıkan hapishanelerin modern dönemde geçirdiği aşamalar, konumuz açısından önem taşır. Avrupa’da, hapishanelerin mahkûmlar için bir eğitim, ıslah ve üretim merkezi olması amacını taşıyan hapishane reformunda, öncelikle hapishane binalarının değiştirilmesi hususu üzerinde durulmuş, bu doğrultuda Amsterdam, Pensilvanya, Philadelphia, Auburn, Panopticon gibi hapishane modelleri geliştirilmişti. Foucault, Flaman, İngiliz ve Amerikan hapishane modellerinin benzerlikleri ve farklılıkları olduğunu, ancak hepsinin de yaklaştıkları noktanın bir suçu ortadan kaldırmaktan ziyade yeniden işlenmesinin önüne geçilmesi olduğunu söyler.¹

Osmanlı İmparatorluğu’nda, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile başlayan, Abdülhamid devrinde gelişen ve nihayet II. Meşrutiyetle birlikte hız kazanan hapishane reformunun da ön gördüğü, gerek hapishane personelinin niteliklerini değerlendiren gerek mahkûmların ıslahını hedef alan düzenlemelerin, kağıt üzerinde kalmayıp uygulanabilmesi için gereken zeminin sağlanabilmesi amacıyla hapishane binalarının yeniden düzenlenmesi ve hatta yeniden inşa edilmesi, ıslah edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple hapishane reformuna tıpkı Batıda olduğu gibi hapishane binalarıyla başlanmak istenmiş ancak İmparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi şartlar sebebiyle bu ıslah çalışmaları için yeterli bütçe ayrılamadığından ve bilhassa taşrada, ayrı ayrı her kaza ve sancak hapishanesine yetişilemediğinden, muntazam bir hapishane reformu ideali sürüncemede kalmıştır. Ancak reformun sürüncemede kalması, reform çabasını parantez içine almamalıdır. Zira, bilhassa XIX. yüzyılın sonları ile XX. yüzyılın başları arasındaki dönemde daha önce belirttiğimiz ekonomik, sosyal, idari ve asayiş bozukluğu gibi saikler sebebiyle suç oranları artmış, hapishaneler kapasitesini aşmış ve gerek mahkûmların, gerek hapishanenin emniyetini bozmuştur. Bu sebeple taşra hapishanelerinden gelen taleplerde hapishanelerin sağlığa mugayir oluşu, kapasitesini aşması ve neredeyse yıkılacak kadar köhne olduğu belirtilerek yeni bir hapishane inşa edilmesi talep edilmiştir. Ancak yukarıda belirttiğimiz bütçe imkansızlıkları sebebiyle her hapishane talebi olumlu bir karşılık alamamış, çözüm olarak bir hane kiralanarak mahkûmların ve mevkûfların buraya nakil edilmeleri gerektiği söylenmiştir. Hapishane olarak inşa edilmeyen binaların hapishane

---

¹Michel Foucault, *Hapishanenin Doğuşu*, s.198

olarak kullanılması hususu kalıcı bir çözüm olmaktan oldukça uzaktır. Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür. Osmanlı hapishaneleri, bilhassa taşrada mahkumları gözetim ve denetim altında tutarak ıslah etmekten ziyade mahkumların “kapatıldığı” mekanlardır. Zira, mahkumların gözetim altında tutulması için gereken imkan ve kapasiteden mahrumdur.

Osmanlı Hapishanelerinin taşradaki durumuna geçmeden evvel, İstanbul hapishanelerinden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Her ne kadar suç oranlarını düşürmek amacıyla başbozuk takımının İstanbul’a girişini engellemek amacıyla önce yol hükmü XIX. Yüzyılda ise mürur tezkiresi adıyla bilinen izin tezkiresi olmayanlar şehre alınmazdı. Ancak bu kısıtlama İstanbul gibi kalabalık ve kozmopolit bir şehrin her daim suç şehri olmasını engelleyememiştir. İstanbul’da bilhassa bekaruşağı denilen bekar taife ve işsiz güruhu arasında suç oranı hayli yüksektir. Bu suç oranını azaltmak için tedbirler alınsa da yeterli olamamıştır. Bu sebeple hapishaneler kapasitesinin üzerinde mahkum ağırlamıştır.² 1880 tarihli “Hapishaneler ve Tevkifhaneler Nizamnamesi” her kaza, liva ve vilayet merkezinde bir hapishane bulunmasını şart koşuyordu. Bu sebeple gerek merkezde gerek taşrada hapishane yapım çalışmalarına başlanmıştır. Üsküdar Tevkifhanesi, Paşakapısı’nda bulunan Üsküdar Sultanisinin bodrum katında bulunan tek koğuşlu, ışık ve havadan mahrum bir zindan niteliğindedir. Hapishanenin bu elverişsiz koşullarına yönelik tedbir ancak 1912 yılında alınmaya başlanmış bu tarihte yeni bir hapishane yapılması için çalışmalar başlansa da akabinde cereyan eden Balkan Savaşı, buna imkan vermemiştir. Ancak 1914’te yeniden gündeme getirilmiş, yapım çalışmaları 1920 yılına dek sürmüştür.³ Buradan hareketle Osmanlı Devleti’nin merkezi olan İstanbul’da bulunan hapishanelerin ahvali dahi kötü durumdayken taşra hapishanelerinin durumunun vahameti anlaşılabilir.

II. Meşrutiyet dönemi basınının önemli isimlerinden Tanin gazetesinde muhabirlik yapmakta olan, ancak Osmanlı devletinin çeşitli bölgelerinden yayınlanmak üzere Tanin’e gönderdiği mektuplarla şöhreti artan Ahmet Şerif Bey, gittiği yerlerdeki hapishaneleri de gezerek mektuplarda izlenimlerini yazmıştır. Ahmet Şerif Bey’in gördüğü hapishanelerin hemen hemen hepsi oldukça kötü bir vaziyetteydi.⁴ Şarkikaraağaç Hapishanesindeki izlenimlerini anlattığı şu satırlar aslında dönemin taşra hapishanelerinin bir özeti gibiydi:

“Büyücek bir oda genişliğinde bahçeyi geçtim ve asıl hapishane denilen yere girdim. Koku o kadar kuvvetli bir surette yayıldı ki, elimle burnumu kapamağa mecbur kaldım.

²Murat Yıldız, “İstanbul’da Suçlar ve Suçlular”, *Antik Çağ’dan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, İBBKültür A.Ş., İstanbul 2015, s.572-583

³Yüksel Çelik, “Hapishane Tarihimizden bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi’nde İşgali”, *BELLETTEN LXXII*, sayı 264 (2008): s.603-27.

⁴Ahmet Ali Gazel, “Tanin Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri”, *Hapishane Kitabı*, s.143

Burada hava yok, ziya ise hiç yok! Duvarda yanan ufak bir lamba, hafif ziyasıyla, güneşin bile sokulamadığı, her şeyin bittiği bu sefaletaneyi tenvire, mahpus diye buraya atılan zavallılara, biraz hayat vermeğe çalışıyordu. Tavan çökmüş, duvarlar çarpılmış, zeminin döşemesini teşkil eden tahtalar parçalanmış rutubetten her şey sararmış... Hükümetin abdesthanesi bu odaya bitişik, galiba lağım da altından geçiyor, taaffün koku oradan intişar ediyor.”⁵

---

⁵ Ahmet Şerif, “Anadolu’da Tanin”, *Tanin*, 6 Eylül 1325, s.1’den aktaran ; *a.g.m.s.*145

MUSUL VİLAYETİ VE MÜLHAKATINDAKİ HAPİSHANELERİNİN FİZİKİ

DURUMU VE ISLAH ÇALIŞMALARI

Musul Vilayeti Hapishanelerinin durumu da ne diğer taşra hapishanelerinden ne de Şarkikarağaç Hapishanesi'nden farklıydı. Hapishanelerin ahvaline ve yapılması gerekenlere dair yazışmaların neredeyse tamamında, hapishanelerin köhne ve harap bir vaziyette olduğu ve hıfzıssıhha şartlarına mugayir olduğu belirtilmiştir. Hasan Şen, Osmanlı'nın bilhassa son döneminde hapishane gibi kapalı mekanların temizliğini, buraların hıfzıssıhha şartlarına uygun olup olmadığını gündemine aldığı söyler. Ancak bunun mahkumların hayatlarını düşünmekten çok bu mekanların dış dünyayla bağının farkında olarak, halk sağlığını tehdit edecek mekanlara dönüşmesini, buralardan yayılacak salgın hastalıkları engellemek için bir önlem niteliğinde olduğunu söyler. Şen, ayrıca Osmanlı'da modernleşme süreciyle birlikte gündeme gelen "hijyen" in, geleneksel ve İslami referanslara dayanan temizlik anlayışından farklı olduğunu, bu konunun ayrıca incelenmesi gereken bir alan olduğunu belirtir.⁶ Musul Vilayeti ve mülhakatındaki hapishanelerde de üzerinde ısrarla durulan "hıfzıssıhha" hususunun, araştırma dönemimizin sonu olan 1918 yılına dek, imparatorluk genelinde gündemde kalmayı sürdürdüğünü görürüz.⁷

1895 yılında, Musul Merkez Hapishanesi'nin mevkufin (tutuklular) ve mahpusine (hapsedilmişler) ait olmak üzere ikiye ayrılması ile hastaların tedavisi için bir mahallin yeniden inşa ve ilavesi için gereken on beş bin kuruşa tahsisat verilmesi hususunda yapılan⁸ talepten hareketle, tevkifhanelerin ve hapishanelerin birbirinden tamamen ayrılması hususunda 1880'de hazırlanan nizamnamenin Musul Merkezinde o tarihe kadar uygulanmadığını söyleyebiliriz.

Hapishanede mahkumların adedinin hapishanenin kapasitesinden fazla oluşuna dair sık sık gelen şikayetler de nezarete bildirilmekteydi. Bunlardan bir tanesi, 1891 yılında, Musul Hapishanesinin kapasitesinden fazla mevcut olan canilerin ittifak ederek her gün

⁶Hasan Şen, "The Transformation of the Politics of Punishment and the Birth of in the Ottoman Empire (1845-1910)", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2005, s.82-92

⁷ "1918 tarihinde işgal subaylarından oluşan İngiliz sıhhiye ve askeri heyetinden Miralay Johnson, aralarında Türk doktor Zeki Bey'in de bulunduğu bir heyetle birlikte hapishaneleri teftiş etmiş ve acilen düzeltilmesi gereken hususları şu şekilde tespit etmişti:

1- Hapishane derununda toplanan çöplerin (süprüntülerin) derhal kaldırılması, yeni süprüntülerin oluşmasına izin verilmemesi,

2- Meydana atılmış eski tabakların yakılması, civardaki molozların kaldırılması,

3-Hapishane hastanesinin tıkanmış lağımının temizletilmesi ve helaların sık sık yıkanması

4-Hapishanenin hastanesinde bir yatakta iki hasta yattığından dolayı yeterli miktarda karyola ilavesinin yapılması

5-Zaptiye Nezaretindeki tevkifhanenin, değil insanın hayvanın bile kalabileceği yer olmadığı için mahkumların acilen üç ay sonra biteceği tahmin olunan yeni tevkifhane binası yapılncaya kadar münasip bir yere nakilleri isteniyordu." (Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Hapishanesinde Islah ve Firar Teşebbüsleri", *Hapishane Kitabı*,s. 166)

⁸ BOA, *Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)*357/62 1312 L 06/ 2 Nisan 1895

arbede çıkarmak gibi fenalıkların hapishanenin emniyetini ve sıhhatini kötü etkilediğinden ve bunları ayıracak herhangi bir kısım da olmadığından, küreğe mahkum 30-40 kişinin Bağdat Hapishanesine nakil edilmeleri gerektiği hakkında⁹ yapılan şikayetti. Yine 1917 yılında, Musul dâhilindeki Şehripazar kazasında hapishane ve tevkifhane olarak kullanılmak üzere kiralanan hanenin yıkılması üzerine yeni bir hane kiralanmadığından burada bulunan mahkumların merkez hapishanesine nakledildiği, hapishaneden Eylül ayında gelen yoklamadan anlaşılmış ve bu durum gayri caiz bulunmuştur. Kaza dâhilinde yeni bir hane kiralanarak mahkumların ve mevkufkların buraya nakledilmesine müsaade edilmesi, Adliye Nezaretince Dahiliye Nezaretinden talep edilmiştir.¹⁰Buradan da görüleceği üzere, o tarihlerde mahkum fazlalığı başka hapishanelere gönderilerek hapishanelerin yükü böylece hafifletilmeye çalışılmıştır. Ancak, uzun vadede bu bir çözüm olmaktan ziyade nakil olunan hapishaneler için bir yük teşkil etmiştir. 1909 yılında, Bağdat Hapishanesi'nde 600'den fazla mahpus bulunduğu ve bilhassa kışın hastalık sebebiyle sıhhatlerinin tehlikeye girdiğinden bahisle, Kerkük Hapishanesi'nden buraya mahpus naklinin çeşitli mahsurları olduğuna dair Bağdat Vilayeti'nden alınan telgrafın Adliye Nezareti'ne gönderilmesi¹¹ bu çözümsüzlüğün en somut örneği niteliğindedir. Söz konusu dönemde Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarının hapishaneleriyle adı geçen sancaklara bağlı kazaların hapishanelerinde mahkum sayısının kapasitelerinden fazla olduğu ve hapishanelerin harap bir vaziyette bulunduğu defaatle bildirilmiş, ve bu durumun çözümü olarak da yeni bir hapishane inşa edilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bahsi geçen hapishane inşaatı için gereken meblağın havale edilmesi talep edilmiştir.¹²

1915 yılında, Musul Merkez Vilayet Hapishanesi'nden hastalık nedeni ile tecrid olunan mahkum ve mevkufklar için kiralanan 4 emlak daha sonra bu mahkumların iyileşmeleri ile tahliye edilmiştir. Bu emlak için ödenmesi gereken iki bin iki yüz on yedi buçuk kuruşun havale edilmesi talep edilmiştir.¹³ Bu durum, Musul'daki sıhhi yapının¹⁴ da özeti gibidir. Zira,

⁹ BOA, *DH. MKT* 1887/103 1309 R 7 /1891 Kasım 10

¹⁰ BOA, *Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı(DH.MB.HPS)* 46/23 1335 C 21/ 1917 Nisan 14

¹¹ BOA, *DH. MKT* 2767/7 1327 S 21/1909 Mart 14

¹² 1900 yılında, Musul Vilayeti Merkezi ile Kerkük Sancağı ve Zaho, İmadiye, Dohuk, Erbil, Revanduz, Raniye, Köysançak, Salahiye kazalarının hapishanelerinin hıfzıssıhha şartlarına mugayir ve Raniye Hapishanesinin mevcut mahkum sayısı için kifayetsiz olduğu Adliye Nezaretince Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. (BOA, *Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH.TMIK.)* S 29/ 69 1317 Z 4/1900 Nisan 5); Musul Merkezi , Dohuk ve Zaho kazaları hapishanelerinin gayet rutubetli ve ışıktan mahrum bulunduğu ve sıcaklığın yüksek ve koşullarının da oldukça kalabalık; hıfzıssıhhadan mugayir birer ikişer odadan ibaret olduğu tespit edildiğinden ıslaha muhtaç halinin anlaşıldığı ve ıslah edilmesi gerektiği bildirilmiştir. (BOA, *DH.TMIK.*S 20/10 1316 Ra 7/1898 Temmuz 26);

İmadiye Hapishanesi hıfzıssıhha şartlarına mugayir ve ziya ve duvardan mahrum olduğundan yeni bir hapishanenin inşa edilmesi gerektiği bildirilmiş ve bu inşa için gerekli olan havalenin süratle gönderilmesi talep edilmiştir.(BOA, *DH. MB.HPS* 156/100 1334 R 29/1916 Mart 5)

¹³ BOA, *DH.MB.HPS* 44/44 1333 S 23 /1915 Ocak 10

hasta olan mahkumların tecridinde ne hapishanede uygun bir mahal bulunabilmiş ne de hastanede buna elverişli bir mekan tahsis edilebilmiştir. Çözüm olarak da diğer hapishanelerde uygulandığı gibi hasta olan mahkumları tecrit için bir hane kiralanması yolu gösterilmiştir.

Musul Vilayeti Hapishaneleri içerisinde en müşkül durumda olan hapishanelerden biri Süleymaniye Hapishanesi'dir. 1912 yılında 133 mahkumun bulunduğu, Süleymaniye Hapishanesinin birbirine bağlı iki daireden ibaret olarak yıkılmaya meyilli olduğu ve her iki dairenin içinde de hela bulunmaması hasebiyle, mahkumların ezani saat ile saat 11'den (takribi olarak 16.00 suları) güneş doğana kadar üzerlerine kapılar kilitlendiğinden içeride çanaklara hacetlerini giderdikleri ve hapishanede hastane bulunmadığından dolayı da hasta mahkumlarla diğerleri aynı yerde yatıp kalktıkları için onlara da hastalık bulaştırdıkları tespit edilmiştir. Dolayısıyla, buraya fenni hapishane ve tevkifhanenin inşası gerekmektedir.¹⁵ Bu talebin karşılık bulamadığını, bu kez 1916 yılında yapılan tetkik ve talepten anlıyoruz. 1916 yılında, Süleymaniye hapishanesi zemini toprak ve sağlığa mugayir iki oda ve iki avludan ibarettir. Mevkuf ve mahkumları barındırmak için kapasitesi kafi değildir. Yazları avluda duran mahkumlar için gölgelik bir mahal bulunmadığından sabahtan akşama kadar güneş altında kalmaktan perişan oldukları belirtilmiştir. Ayrıca mevkuf ve mahpuslar için ayrı odalar olmadığından bir arada kaldıkları, bu durumun da bazılarının ahvallerine kötü tesir ettiği veya edeceğinden endişe edildiği hususu üzerinde durulmuştur. Bu olumsuzluklara ilave olarak, hasta ve marazlı mahkumlar için bir hastane bulunmadığından bunların tedavilerinin hayli zor olduğu, ahlaklarını güzelleştirmek için bir işle iştilgal etmelerine dikkat edilmediği beyanıyla yeni bir hapishanenin inşa edilmesinin ne kadar elzem olduğu bildirilmiştir.¹⁶ Burada üzerinde durulması gereken husus, hapishane reformunun içerdiği mahkumların bir zanaat ya da sanat ile uğraşarak ruhlarını tedavi etmeleri, aynı zamanda üretime ve kendi

---

¹⁴ Musul'un sıhhi durumunun tasviri 1325 (1907) salnamesinde Musul Belediye Tabibi Eyüp Necmeddin tarafından şöyle yapılmıştır: Musul; havasının letafetiyle meşhur olmakla beraber, hava muhalefetinin sıklıkla görüldüğü bir yerdir. Yazın 42°C'ye kadar yükselen bunaltıcı sıcaklığın, kışın sıfırın altına ve özellikle birkaç seneden beri -14, -16°C'ye kadar indiği şiddetli kışlar hüküm sürmektedir. İlk ve sonbahardaki hava durumunu değerlendirecek olursak; Musul'un havasının düzensiz ve tutarsız olduğunu anlarız. Yaz mevsimin bunaltıcı sıcakları ile eriyen, doğal direncini kaybeden vücutlar, kış günlerinin ölçüsüz soğukları ile dengesini kaybeder. Bu sebeple çeşitli nezleler "Nezle-i Enfiye (Burun Nezlesi), Nezle-i Sadri'ye (Göğüs Nezlesi), Zatürree ve Zatülcenp (Göğüs zarı iltihabı), Enflüanza (grip) ve diğer akciğer hastalıkları" ortaya çıkar. Daha önce bahsedildiği gibi binaların, rutubet ve soğuğa karşı yetersizliğini de ilave edecek olursak, söz konusu hastalıkların nasıl kolayca ortaya çıktığını anlayabiliriz. Sıcak ülkelerin hastalığı olan dizanteri, humma (sıtma), şibh tifo (kara sıtma) ve çeşitli bulaşıcı hastalıklar Musul'da çoklukla görülmektedir. Buralar titremeli ve nöbetli sıtmanın memleketi sayılır. Bunun başlıca sebebi ise, Dicle nehrinin sahilinde bulunan ağaçların zamanla büyüyerek orman halini alması ve yaz mevsiminde suların çekilmesiyle bu ormanların adeta birer bataklıkla dönüşmesi, bu bataklıklarda çoğalan sivrisineklerin de yaz günleri damlarda rahat uykularına dalan ahaliyi birer birer ısırmalarıdır. (*Musul Vilayeti Salnamesi* 1325, s.107-118)

¹⁵BOA, DH.MB.HPS 2/6 1330 M 21 /1912 Ocak 11

¹⁶ BOA, DH.MB.HPS 75/4 1334 B 14/1916 Mayıs 17

bütçelerine katkı sağlamaları konusuna işaret edilmesidir. Süleymaniye Hapishanesi için bu uğraşın önemi idrak edilmiş, ne var ki bir türlü uygulama imkanı bulamamıştır.

Mahkumlar için büyük bir tehlike arz eden ve acilen yenilenmesi gereken diğer bir hapishane de Kerkük Sancağı dâhilindeki Köy Sancak kazası hapishanesidir. Ancak, bu tehlikeye rağmen bütçe ayrılamamış ve nihayet 1903 yılında vekaleten yürütülen kaymakamlık maaşından hazineye aktarılan miktarın hapishane yapımında kullanılmasına karar verilmiştir.¹⁷ Ancak 1914 yılında doldurulan sual varakalarına bakıldığında görülecektir ki Köysancak hapishanesinin inşaatı o yıl da devam etmektedir.

Hapishanelerin ıslah çalışmaları hapishanelerin yalnızca sağlığa mugayir oluşu veya harap vaziyette oluşu ile ilgili değildi. O gün için bahsettiğimiz hapishaneler, muntazam güvenli, sağlam yapılar değildi. Haliyle bu derme çatma yapılardan firar etmek oldukça kolaydı ve vakayı adiyeden sayılırdı. Bu amaçla, sık sık firar olaylarının yaşandığı Süleymaniye Hapishanesinde duvar delerek bir seferde 40 kişinin firar ettiği bilindiğinden bu firarların önlenmesi için emniyet-i umumiyenin muhafazasının lüzumuna dair muamelatın bir an önce neticelendirilmesi istenmiştir.¹⁸

Hapishanelerde bulunan mahkumların zaman zaman ısınma, yemek gibi temel ihtiyaçlarının da karşılanmasında aksaklıklar yaşanmaktaydı. Bu cümleden olarak, 1896 yılında, mahkûmiyeti kesinleşmemiş mevküflara ekmek tayini verilmediği yolunda Kerkük Hapishanesi'nden bir şikayet gelmiştir.¹⁹ Yine 1906 yılında, Kış mevsiminin şiddetli soğukunda hapishanedeki mahkumlar kömüre ziyadesiyle muhtaç olduğu halde yirmi koğuş, 3 odadan ibaret Musul hapishanesine kömür verilmediğinden hapishane nüfusu göz önüne alınarak lazım olan kömürün verilmesi hususunda şikayet ve talepte bulunulmuştur.²⁰

1913 yılında hapishanelerdeki durumun tespiti için vilayet, sancak ve kazalardaki hapishanelere sual varakaları gönderildi. Bu varakalarda vilayetin, sancağın, kazanın ismi, hapishanenin hususi bir isminin olup olmadığı, nisaya mahsus bir hapishane olup olmadığı, hükümetin malı mı özel işletme mi olduğu, belirtilen tarihte mevcut mahkum miktarı, hapishanenin bulunduğu arazinin ehemmiyet derecesi, hükümet konağı dahilinde mi haricinde mi yoksa hükümet konağı müstemilatında mı olduğu, hapishanenin arazisinin uzunluğu ve genişliği, eğer ölçülemiyorsa tahmini miktarı ve kıymeti, hapishanenin durumu, yeniden yapılması gerekir mi yoksa tamir ile muvaffak olunur mu ve tamir derecesi nedir? Gibi

¹⁷ BOA, DH.MKT 636/73 1320 L 21 /1903 Ocak 21

¹⁸BOA, DH. TMIK..S 41/44 1320 Za 23/1903 Şubat 21

¹⁹ BOA, DH. MKT388/37 1313 M 02 /1896 Haziran 25

²⁰ BOA, DH.TMIK.S 62/1 1324 M 02/1906 Şubat 26

ayrıntılı sorular sorulmuştur. 1914 yılında Musul vilayeti mülhakatındaki hapishanelerin yetkililerince dolduran bu sual varakaları, hapishanelerin vaziyetini anlamak açısından oldukça ehemmiyetlidir.

MUSUL VİLAYETİ'NDE NİSA (KADIN) HAPİSHANELERİ

Franz Rosenthal, Kur'an'da zina yaptıkları tespit edilen kadınların evde tutulması gerektiğinin önerildiğini ancak bu "evde tutma" mefhumunun özgürlüğü kısıtlamayı beraberinde getirmekle birlikte bugünkü "hapishane" ve "hapseme" mefhumuyla bir tutulamayacağını belirtmiştir.²¹ Gültekin Yıldız'ın yapmış olduğu "mahbes" ve "hapishane" ayrımı bu noktada hatırlanmalıdır.²² Zira hapishane bugünkü anlamda kullanılmaya XVI.yüzyılda başlamış ve XIX.yüzyılda yaygınlaşmıştır. Yıldız, mahkûm ya da esir için hapsedildiği, tutulduğu kale, saray, kule, hisar vs. gibi yerlerin mahbes niteliği taşıdığını, kapatma ve cezalandırma işlevi olan hapishane olmadığını söyler. Mahbes yalnızca kapalı bir mekân olmadığı gibi eli ayağı tutan tomruk, pranga, zincir vs. de olabilir. Ceza yalnızca ibret verme için veya ıslah etme ihtiyacına değil aynı zamanda mağdurun intikam hissini tatminine de cevap vermektedir. Bugünkü anlamda XVI. Yüzyılda kullanılmaya başlanan ve ancak XIX. Yüzyıla gelindiğinde yaygınlık kazanan hapishaneler modernleşme sürecinde farklı reformları da beraberinde getirmiştir. Ancak, Osmanlı'da hapishane reformundan evvel de zindanlarda kadın mahpusların erkeklerden ayrı bir yerde tutulmakta olduğunu, Baba Cafer Zindanı ve Ağa Kapısı zindanlarında kadınlara mahsus bir bölüm olmasından anlıyoruz. Kadınlara mahsus hapishanelerin yapılması ilk kez 1858 yılında hapishane reformcusu İngiliz Binbaşı Mösyö Gordon'un da katıldığı Meclis-i Tanzimat dairesinde toplanan özel komisyonda gündeme gelmiş, ancak bu yıllarda uygulama alanı bulamamıştır.²³

Islahat Fermanı sonrasında planlanan hapishanelerde çeşitliliğin ve derecelendirmenin sağlanması, taşradaki fiziki şartların elverişsizliği ve kapasitenin eksikliği hasebiyle gerçekleştirilememiştir. Bu nedenle kadın mahkûmlar kendilerine özel tahsis edilen nisa hapishaneleri yerine erkek mahkûmların bulunduğu hapishanelerde onlara ayrılan koşullarda cezalarını çekiyorlardı.²⁴ Bunun yanı sıra kadın mahkûmlar muhtar veya imamın evinde cezalarını çektikleri gibi, kimi zaman da bir hane kiralanarak cezalarını burada çekiyorlardı. Bu mahkûmların başında durmak için kimi zaman bir gardiyan tayin ediliyor, kimi zaman da hanenin sahibi kiraya ek maaşla bu görevi ifa ediyordu. Kadınlara mahsus hapishanelerin inşası talebi, 1912 yılında artış göstermiştir. Bu talepler doğrultusunda, Nisa hapishanesinin bulunmadığı kazalarda ayrıca bir hanenin kiralanması ve bu haneye gardiyan temini hususunda yapılan düzenleme, bu bölgede yaşayan kadınlar arasında suç oranının düşük

²¹Franz Rosenthal, *İslam'da Özgürlük Kavramı*, Ayışığı Kitapları, İstanbul2000, s.56

²² Gültekin Yıldız, *Mapuşâne: Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Serüveni*, s.8-10

²³ Ali Karaca, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün", *Hapishane Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005. s.155-6

²⁴Gültekin Yıldız, *a.g.e.s.*359

olması ve dolayısıyla mahkum sayısının az olması hasebiyle gereksiz bulunmuştur. Bu gerekçeyle buraya nisa hapishanesi için tahsisat ayırmak yerine hali hazırda var olan hapishanelerde nisaya mahsus bir kısım inşa edilmesine veya koğuş ayrılmasına karar verilmiş. Ancak bunun da mümkünatı yok ise mutlak surette hapsedilmesi gereken kadınların civar kaza veya liva hapishanelerine gönderilmesi gerektiği Dahiliye Nezaretince tebliğ edilmiştir.²⁵

Asıl konumuz olan Musul Vilayetinde 1886 yılında Nisa Hapishanesi olmak üzere kiralanan bir hanenin var olduğunu, bu hanenin bedeli için 60 kuruş ve burada görevli gardiyanın maaşı için de 80 kuruşluk bir tahsisatın havale edilmesinin talep edilmesinden anlıyoruz.²⁶ Yine 1889 yılında, Süleymaniye nisa hapishanesinde o ana kadar bir gardiyan bulunmadığından buraya bir gardiyanın istihdam edilmesi ve bu gardiyanın maaşının hapishanenin mevcut tahsisatı olan yirmi yedi lira üç yüz yirmi dört kuruş arasından tahsis edilmesi gerektiğinin²⁷ bildirilmesinden, Süleymaniye’de de bu dönemde bir nisa hapishanesi olduğunu anlıyoruz. Hapishanede gardiyanın olmamasından yola çıkarak burada bulunan mahkumların gözetimden ve denetimden uzak oluşu, Süleymaniye nisa hapishanesinde emniyetin ve asayişin nasıl sağlandığı sorusunu gündeme getirebilir. Ancak daha sonraki yıllarda bu hapishanenin kapatıldığını 1901 yılına ait bir belgeden öğreniyoruz. Zira bu belgede Süleymaniye’de nisaya mahsus bir hapishane bulunmadığı için o ana kadar hapis ve tevkif edilmesi gereken kadınlara bu hükmün uygulanmadığı görülüyor. Bu durum kanuna aykırı olduğu için bir hane kiralanarak, nisa hapishanesi olarak kullanılması gerektiği ve bu hanenin kira bedeli olarak 25 kuruş ve hapishanede görevli gardiyan için de 25 kuruş maaş olmak üzere aylık toplam 50 kuruş tahsis edileceği bildirilmiştir.²⁸ Bundan yola çıkarak bu dönemde bilhassa nisa taifesine dair cezai yaptırımın yeterli bir şekilde uygulanmadığını ya da uygulanmadığını söylemek mümkündür. Bunda en büyük sebep şüphesiz ki suçu kesinleşmiş ve cezai yaptırım gereken kadınları hapis veya tevkif edecek bir hapishanenin olmamasıydı.

1914 yılına gelindiğinde görüyoruz ki, nisa hapishanelerine dair sorun bilhassa taşra vilayetlerinde henüz bir çözüme kavuşmamıştır. 1914 yılında, Bağdat, Basra, Musul, Suriye ve Hicaz vilayetlerindeki bazı kazalar hariç diğer adli teşkilatı tamamlanmayan kazalarda,

²⁵ BOA, *DH.MB.HPS..M* 3/12 1330 S 17 /1912 Şubat 6

²⁶ BOA, *DH.MKT.1355/80* 1303 L 13 /1886 Temmuz 15

²⁷ BOA, *DH.MKT* 1623/34 1306 N 15/1889 Mayıs 15

²⁸ BOA, *DH.MKT* 2531/89 1319 Ca 29 /1901 Eylül 13

mahkeme sonucu hapis cezası alan kadınların hükümlerinin icra edilebilmesi için nisa hapishanelerine ihtiyaç duyulduğu bildirilmiştir.²⁹

1914 tarihli sual varakasına göre Musul'da Nisa hapishanesi bulunan veya bir hane kiralanarak mevkuf tutulan yerler şöyleydi: Musul'da kadın mahkumlar için bir hane vardı ve bu hanede 2 kadın mahkum bulunuyordu; Akra'da hapishane yoktu ancak 1 kadın mahkum bulunuyordu, Dohuk'ta kadınlar kiralanarak bir hanede tutuluyordu ve burada 1 kadın mahkum vardı, Gülanber'de ise kadınlar muhtarın evinde tevkif ediliyordu. Şehripazar'da kadın hapishanesi mevcut değilken burada 1 kadın mahkum bulunuyordu. Kerkük'te kadınlara bir hane kiralanarak burada hapsediliyorlardı, Köysancak'ta kadınlar için bir hapishane yoktu ancak o tarihte inşa edilmek üzere olduğu belirtilmiştir. Salahiye'de kadınlara mahsus bir hapishane yokken bir kadın mahkum bulunuyordu. Mamure kazasında ise hapishanede kadınlara mahsus bir hapishane ayrılmamasıyla ilgili şu not düşülmüştür “nisa hapishanesine gelince Kürdistan olan (Kürtlerin yaşadığı bölge) bu muhitte, nisa takımının hususi hallerine mebni bunlara ayrıca bir hapishanenin tahsis edilmesi icap etmez.”³⁰Burada belirtmek istenen kazanın aşiret yapısının beraberinde getirdiği, kadınların toplumdaki yerleri hasebiyle gündelik hayat pratikleri arasında suça yer yoktu. Bu sebeple suç oranının oldukça düşük olduğu bu kazada kadın hapishanesine ihtiyaç duyulmuyordu. Ayrıca suç işlemiş olsa dahi, bir kadının tutuklanması aşiretlerin ayaklanmasına sebep olacağından, kadınların tutuklanmasına, hapsedilmesine çok sık rastlanmıyordu.

Kaza ve sancaklardan mütemadiyen gelen nisa hapishanesi yapılması ya da kiralanması için gereken meblağın tahsis edilmesine dair talepler, Dahiliye Nezareti'nin elini kolunu bağlamıştır. 1913 yılında, Süleymaniye'de kadın mahkumlar için kiralanacak binanın aylık kira bedeli 50 kuruş olup yıllık bedeli 600 kuruş olduğu ve bu bedeli karşılayan tahsisat gönderilmiş³¹ olsa da, söz konusu talepleri karşılanamayan veyahut kısmen karşılanan kaza, sancak ve vilayet hapishaneleri azımsanamayacak kadar çoktur. 1914 yılında, vilayet merkezi olan Musul'da bile Nisa Hapishanesi bulunmadığından bir hane kiralanarak kadın mahpuslar burada tutulmaktaydı. Fakat, bu hane harap bir vaziyette ve ikamet için de elverişsiz olduğundan burada bulunan mahkumların kiralanacak başka bir haneye nakil olmaları gerekmektedir. Ancak bu yeni hanenin bedeli olan bin iki yüz kuruşun tamamı havale olmadığından herhangi bir hane kiralanamamıştı. Eksik dört yüz kuruşun da havale

²⁹ BOA, (DH.MB.HPS.M) 10/1 1332 Ra 01 /1914 Ocak 28

³⁰ BOA., DH.MB.HPS.M. ,12/33 1332/1914 Nisan 25 ; Bazı kazalarda kadınlara mahsus bir hapishane olmadığı belirtildiği halde buralarda kadın mahkumların olduğu belirtilmiştir. Ayrıca belirtilmemiş olsa da bu durum, kadın mahkumların erkek hapishanelerinde onlara tahsis edilen bir koğuştta cezalarını çektiklerini düşündürüyor.

³¹ BOA, DH.MB.HPS 41/51 1331 R 24/ 1913 Nisan 2

edilmesinin yeni bir hane kiralanması için elzem³² olduğu vurgulanmıştır. Yine 1915 yılında, Erbil’de nisa hapishanesi olmadığından tevkif edilen kadınlar için kiralanana hanenin aylık bedeli de 1 mecrediye olduğundan bu hanenin yıllık kira bedelinin havale edilmesi talep edilir.³³ Dönem itibariyle imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik şartlar, hali hazırda I. Dünya Savaş’ının sürmekte olduğu düşünüldüğünde hapishane bütçesi için tahsisat ayrılamayışı normal karşılanmalıdır. Nitekim, 1918 yılına ait bir belgede bu durum net bir biçimde izah edilmiştir: “Görülen lüzum neticesinde 1333 senesi Teşrin-i Sani ayı (Kasım 1917) itibariyle Bazyan Kazasında bulunan Nisa Hapishanesi için gereken kira bedeli ve gardiyanların maaşlarının tahsisat ile havale edilemeyeceği bildirilmiştir.”³⁴

Kazalardan ve sancaklardan ve hatta vilayetlerden arka arkaya gelen bu nisa hapishanesi taleplerinin müsebbibi olarak 1916 tarihli Hapishane Nizamnamesi’nde³⁵ gerek merkez gerekse umumi hapishanelerde kadınlara mahsus mahallerin oluşturulmasının şart koşulması gösterilebilir. Kadın mahkumların işlemiş oldukları suçlara göre, ilgili tipteki hapishanelerde mahkumiyetlerini tamamlaması istenir. Bu nizamnamede gerektiği takdirde ayrı kadın hapishaneleri kurulması uygun görülümüşse de bunun gerçekleşmesi pek mümkün olmamıştır.³⁶ Nisaya mahsus hapishanelere olan talebin artmasının diğer bir sebebi de suçun oluşmasına sebebiyet veren saiklerin bu dönemde artış göstermesidir. Savaş şartlarının tetiklediği imparatorluk genelinde görülen, ekonomik ve sosyal istikrarsızlık, asayişin olmaması, idari ve adli yapıda bozukluklar suç işleme motivasyonlarını kadınlar arasında da artırmıştır. Ne var ki Musul Vilayeti’nde kadınların suç oranı muhafazakar sosyo-kültürel yapının da etkisiyle, diğer vilayetlere oranla düşüktür, bu da kadınlara ayrıca bir hapishane inşa edilmesi veya bir hane kiralanması için bütçe ayrılması noktasında tereddütte bırakmıştır. Kadın hapishanesi olmayan bazı kazalarda hapsedilmesi gereken kadınların hapishanesi olan kaza veya sancak hapishanelerine nakil edilmeleri ise beraberinde bazı emniyet sorunlarını da getirmiştir. Bu sebeple, Nisa Hapishanesi olmayan kazalardaki kadın mahkum ve tutukluların civar kaza hapishanelerine nakilleri yerine mevcut erkek hapishanelerinde birer koğuş ayrılarak veya ilaveten inşa edilerek nisa mahkum ve tutuklulara tahsisinin ihtiyacı karşılayacağı Adliye Nezareti’nce bildirilmiştir.³⁷

³² BOA, *DH.MB.HPS* 42/31 1332 R 02/1914 Şubat 28

³³ BOA, *DH.MB.HPS* 45/28 1334 M 26/1915 Aralık 4

³⁴ BOA, *DH.MB.HPS* 94/ 4 1336 C 29/1918 Nisan 11

³⁵ *Düstur*, II. Tertip VIII. cilt, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928, s.1222

³⁶ Ömer Şen, *Osmanlı’da Mahkum Olmak: Avrupalılaşıma Sürecince Hapishaneler*, s.160

³⁷ BOA, *DH.MB..HPS* 85/45 1330 Ra 9/1912 Şubat 27

XIX. yüzyıldan itibaren kadın hapisanelerinde, kadın mahkumların emniyetiyle ilgili çeşitli sorunlar yaşanması sebebiyle, bu hapisanelerde kadın görevli çalıştırılması yoluna gidilmiştir. Bunun yanı sıra, işledikleri suç sebebiyle sürgün cezası alan kadınların, sürgün yerine götürülmeleri esnasında “kadın çavuşlar” görevlendirilmiştir.³⁸ Bunun en büyük sebebi, erkek gardiyanların veya çavuşların kadın mahkumlara musallat olmasıdır. 1913 yılında Karesi Sancağında kadın hapisanesinde gardiyanlık yapan Mehmet Çavuş, mahkum kadınları usulsüz olarak dışarı çıkartarak onları fuhşa sevk etmişti. Bunun üzerine Mehmet Çavuş yargılanarak gerekli ceza verilmiştir.³⁹ Bu gibi durumların yanı sıra kadın mahkumların dolaylı ya da değil erkek görevliler tarafından istismara uğradığına dair pek çok vaka vardır. Bunun bir benzeri de Musul’da yaşanmıştır. 14 Teşrin-i evvel 1325 (27 Ekim 1909) tarihinde Musul Jandarma Binbaşısı Vekili Kevser Efendi tutuklu kadınlara taarruz etmek suçundan mahkemede 20 gün hapis cezasına çarptırılmıştır.⁴⁰ Bu gibi sebeplerden dolayı nisa hapisanelerinde gardiyanlık görevi için kadınların vazifelendirilmesi gerektiği hususu üzerinde durulmuştur. “Hapisaneler Nizamnamesi’nin otuz üçüncü maddesinde kadın gardiyanların erkek gardiyanlarla aynı görevleri üstlenecekleri belirtilmiş, fakat aynı görevi yerine getirmelerine karşın, kadın gardiyanlar erkek gardiyanlardan daha az maaş almışlardır. Dikkat çeken bu durumdan kadın gardiyanlar sürekli şikâyetçi olmuşlardır.”⁴¹

Kadınların suç işleme oranı yüksek olmamakla birlikte imparatorluk geneline bakıldığında kadınların işledikleri suçların genellikle; “hırsızlık, fitne-fesat, şirretlik, borç ödememe, hür insan ticareti, katle sebebiyet, yataklık, kerhanecilik ve fahişelik”⁴² olduğu görülebilir. 1912 tarihli istatistik cetvellerine göre, Musul vilayeti ve mülhakatı hapisanelerde kadınların mahkum oldukları suçlar, darb ve cerh, hırsızlık, fiil-i şen’i, cenine karşı işlenmiş suçlar ve kasıtsız öldürmek’tir.⁴³ Kasıtsız öldürmek suçuna örnek olarak, Musul’da İmam İbrahim Mahalleli Mercane adlı kadının ölümünde marifeti olan diplomasız bir ebeyi verebiliriz. 1915 yılında gerçekleşen bu olayın akabinde suçlu Latife adındaki kadını Erbil ahalisinden Nazif Ali adlı şahıs devriyelere teslim etmiş ancak kadın firar etmiş nihayetinde Jandarma tarafından derdest edilmiş ve hakkında gereken işlem başlatılmıştır.⁴⁴

³⁸ Ayşe Özdemir Kızıllan, “Osmanlı’da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkumlar (1839-1922)”, Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi 2011, s.85

³⁹ a.g.t.s.92

⁴⁰ BOA, *Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ)* 27-1/ 11 1327 L 12/1909 Ekim 27

⁴¹ Ayşe Özdemir Kızıllan, “Osmanlı’da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkumlar (1839-1922)”, s.87

⁴² Ali Karaca, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fahişe Hatunlara Uygulanan Cezalar: Hapis ve Sürgün”, s.157

⁴³ BOA. *DH.MB.HPS*,146/69 1330 Za 05/1912 Ekim 16 ; BOA. *DH.MB.HPS*, 146/70. 1330 Za 10/1912 Ekim 21

⁴⁴ BOA, *Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH.EUM.2.ŞB)* 13/37 1333 Z 26/1915 Kasım 4

Erkek hapisanesinde olduğu gibi kadın hapisanesinde de “kadın mahkumların hapisanelerde tek tip elbise giymesi zorunluydu. Kadınlar için belirlenmiş elbise: Başörtüsü, entari, gömlek, iç hırka, çorap, don ve terlikten oluşmaktaydı. Her yıl için üç başörtüsü, iki entari, üç gömlek ve don, bir iç hırkası, iki çift terlik verilmekteydi. İki senede bir de harici bir hırka verilirdi.”⁴⁵

Kadın mahkumların bazı özel durumları için gerekli olan tedbirlerden; hamile olan kadın mahkumların doğum zamanı geldiğinde doktor raporu üzerine mahalli hapisanelere nakledilecekleri yine diğer hasta mahkumların da raporları varsa hastaneye gönderilecekleri, hastanede bulunma sebepleri ortadan kalktığında ise cezalarını tamamlamaları için tekrar hapisaneye nakledilecekleri Ceza Kanunu’nun 43. Maddesine göre düzenlenmiştir.⁴⁶ Yine kadın mahkumların 0-6 yaş arasındaki çocuğunu beraberinde getirebileceği 6’yaşından büyük çocuklar için darülacezelerde özel bölümler açılacağı belirtilmiştir.⁴⁷ Kadınların içinde buldukları şartlar nedeniyle bazı istisnai durumlarda affa mazhar oldukları da görülmüştür. Bunlardan bir tanesi de hakkında verilen idam cezası kürek cezasıyla değişen yirmi seneden beri Musul nisa hapisanesinde mahbus olan Zennube bint-i Hüseyin’dir. Kadının, çocuklarının sefalet içinde olmasından dolayı tahliyesini istediği arzuhal⁴⁸ tahkik edilmiştir. Neticesinde Zennube bint-i Hüseyin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alınarak ve cezasını yeterince çektiği düşünülerek af edilmiştir.⁴⁹

---

⁴⁵Ömer Şen, *Osmanlı’da Mahkum Olmak: Avrupalılaştırma Sürecince Hapisaneler*, s.111

⁴⁶ Timur Demirbaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, s.33.

⁴⁷Ömer Şen, *Osmanlı’da Mahkum Olmak: Avrupalılaştırma Sürecince Hapisaneler*, s.55

⁴⁸ BOA, *Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO)* 1093/ 81972 1315 L 24/1898 Mart 18

⁴⁹ BOA, *BEO* 1267/94995 1316 L 07/1899 Şubat 18

SONUÇ

Sonuç olarak, önce; ceza, hapis gibi kavramların ışığında Osmanlı'da hapishanenin doğuşunu ve hapishane reformunu incelediğimiz çalışmamızda, akabinde; Musul Vilayeti Hapishanelerinin fiziki durumu ve yapılan ıslah çalışmalarından, kadın mahkum ve kadın hapishanelerini inceledik.

Bu bilgiler ışığında; Osmanlı Devleti'nin her ne kadar hapishane reformu hususunda teoriler geliştirmiş olsa da bu niyeti, pratiğe muntazam bir biçimde dökemediğini söyleyebiliriz. Musul Vilayeti hapishaneleri örneğinde de bunu açık bir şekilde görmekteyiz. Çalışmamızın sonucunda ortaya çıkan tabloda da görüleceği üzere; Musul Vilayeti genelinde hapishaneler kapasitelerinin üstünde mahkûmla doldurulmuş; harap; yıkık; ışık dahi görmeyen; hıfzıssıhha şartlarına mugayir bir vaziyetteydi. Bu konuda hapishane yetkilileri, Dâhiliye ve Adliye Nezaretlerine sıklıkla şikâyetle bulunsalar da gerek bütçe yetersizliğinden gerek Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sebebiyle yaşanan ekonomik darlık hapishanelere sıra gelmesine engel teşkil ediyordu. Bu sebeple bu taleplerin büyük bir çoğunluğuna olumlu yanıt verilememiştir. Musul Vilayeti'ndeki kaza hapishanelerinin büyük bir çoğunluğunda, mahkumlar nizamnamelerde belirtildiği gibi cünha ve kabahat ile cinayet suçluları olarak ayrılmadığı gibi yine nizamnamelerde belirtilen suçu kesinleşmemiş olan tutuklularla, mahkumlar da aynı koşullarda kalmaktaydı.

Çalışmamızın özünü teşkil eden Musul Vilayeti kadın hapishaneleri ve kadın mahkumlarla ilgili olarak söyleyebiliriz ki; Musul'un muhafazakâr sosyo- kültürel yapısı hasebiyle kadınlar arasında suç oranı oldukça düşük gözükmektedir. Zira, kadınlar suç işleyecekleri bir ortamda bulunmuyordu, bu sebeple gündelik hayat pratikleri arasında suç yer yoktu. Bu sebeple pek çok kazadan gelen müstakil bir nisa hapishanesi talebi veya nisa hapishanesi olarak kullanılabilir bir hanenin kiralanabilmesi için gereken kira bedeli talebi, kadın mahkumların sayısının az olması, ilave bir masraf hususunda nezareti düşündürmüş ve erkek hapishanesinde bir koğuş ayrılmasına; eğer yoksa yeni bir koğuş inşa edilmesi gerektiğine karar verilmiştir.

Sonuç itibarıyla, hapishane reformu nisa hapishanelerinde uygulanmak istense de bunda pek başarıya ulaşıldığı söylenemez. Osmanlı'nın son döneminde nisa hapishanelerine olan talebin artması, Musul için söyleyecek olursak, burada hapishane mefhumunun gündeme

gelmesi kadınların suçlarını görülebilir, sayılabilir ve yorumlanabilir kılmıştır. Zira, belgelerden de anlaşıldığı gibi önceki yıllarda kadınlara mahsus hapisane olmayışı, hapis cezası verilen kadınlara bu cezaların uygulanmamasına sebep olmuştur. Bu durumda suç oranlarında artışın bu talebe zemin hazırladığını söylemekten ziyade, bu talebin artışının suçları görünür kıldığı söylenebilir.

KAYNAKÇA

A- Arşiv Belgeleri

Babıali Evrak Odası Evrakı (BEO)

Dahiliye Emniyet-i Umumiye Emniyet Şubesi Evrakı (DH.EUM.EMN)

Dahiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ)

Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye İkinci Şube (DH.EUM.2.ŞB)

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı (DH.MB.HPS)

Dahiliye Nezareti Mebani-i Emiriye-Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı (DH.MB.HPS.M)

Dahiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH.MKT)

Dahiliye Nezareti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu(DH.TMIK)

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV)

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD)

Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB)

B- Kaynak Eserler:

Adams, Bruce F. , *The Politics of Punishment: Prison Reform in Russia, 1863-1917*. Northern Illinois: DeKalb,III: Northern Illinois Press, 1996.

Ahmet Cevdet Paşa. *Tezâkir/Cevdet Paşa*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1953.

Akman, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, Eren Yayıncılık, 1. Baskı. İstanbul 2004.

Al- Muqaddasi. *The Best Division for Knowledge of The Regions: Ahsan al- Taqasim fi Ma'rifat al- Aqalim*. UK: The Centre for Muslim Contribution to Civilisation and Garnet Publishing Limited, 1994.

Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Coğrafya Lûgati*, Dersaadet 1314.

Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi, İBB Kültür A.Ş., İstanbul 2015

Atabaki, Touraj, ed. *Iran and The First World War: Battleground of the Great Powers*. London: I.B Tauris& Co Ltd 2006.

Atar, Fahreddin, *İslam Yargılama Hukukunun Esasları*, Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfi Yayınları, İstanbul 2013.

Atar, Fahreddin, *İslam Adliye Teşkilatı (Oraya Çıkışı ve İşleyişi)*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1979.

- Avcı, Mim Kemal. *Osmanlı Hukukunda Suçlar ve Cezalar*. İstanbul: Gökkuşbu, 2004.
- Babanzade, İsmail Hakkı, *Beyruttan Kuveyt'e Irak Mektupları*, Büke Yayınları, İstanbul 2002.
- Başoğlu, Tuncay, "Ta'zir". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 2011.
- Batatu, Hanna, *The Old Social Classes and The Revolutionary Movements Of Iraq*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press 1982.
- Bayatlı, Nilüfer, *16.yüzyılda Musul Eyaleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Bey, Ali, *Dicle'de Kelek ile Bir Yolculuk*, Büke Yayıncılık, İstanbul 2003.
- Beyođlu, Süleyman, *İki Devir Bir İnsan: Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, Bengi Yayınları, İstanbul 2011.
- Bilgiç, Şükrü, *Hapsedilme, İyileştirme ve Yeniden Suç İşleme*, Vadi Yayınları, Ankara 2012.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-ı İslâmiyye Kamusu*. C. 3. Ankara, 1996.
- Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, ve Mülazım M. Eşref. *Osmanlı Atlası XX. Yüzyıl Başları*. Editör Rahmi Tekin ve Yaşar Baş, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2003.
- Boynukalın, Mehmet, "Suç". *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*. İstanbul, 2009.
- Bozarslan, Hamit, *Ortadođu: Bir Şiddet Tarihi: Osmanlı İmparatorluğu'ndan El-Kaide'ye*, : İletişim Yayınları, İstanbul 2010.
- Ceylan, Ebubekir, *The Ottoman Origins of Modern Iraq: Political Reform, Modernization and Development in the Nineteenth-Century Middle East*. London: I.B Tauris& Co Ltd 2011.
- Çelik, Yüksel "Hapishane Tarihimizden bir Kesit: Üsküdar Paşakapısı Tevkifhanesi ve Mütareke Dönemi'nde İşgali", *BELLETEN LXXII*, sayı 264 (2008): s.603–27.
- Çetinsaya, Gökhan, *Ottoman Administration of Iraq, 1890-1908*, Abingdon, Oxon: Routledge Studies on the Middle East 2006.
- Davison, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*. Çeviren Osman Akınhay, Agora Kitaplığı, 2. Baskı, İstanbul 2005.
- Deal, Roger, A, *Crimes of Honor, Drunken Brawls and Murder: Violence in Istanbul Under Abdülhamid II.*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Demirci, Nefi. *Musul'un Siyasi Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2010.
- Demirel, Fatmagül, *Adliye Nezareti Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2010.
- Demirel, Fatmagül, "Osmanlı Hapishanesinin Gardiyanları". *Hukuk ve Adalet*, sayı 9 (2007): 257–63.

Demirkol, Kurtuluş, “*II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Vilayeti Hapishaneleri*”. Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi 2012.

Dolgun, Uğur, *Şeffaf Toplum Yahut Gözetim Toplumu: Küreselleşen Dünyada Gözetim, Toplumsal Denetim ve İktidar İlişkileri*, Ötüken Neşriyat, 3. Baskı, İstanbul 2015.

Düstur I. Tertip Cilt: Mütemmim

Düstur II. Tertip Cilt: VIII

Ekinci, Ekrem Buğra, *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*, Arı Sanat Yayınları, 1.Baskı İstanbul 2008.

Eppel, Michael, “*The Demise of Kurdish Emirates: The Impact of Ottoman Reforms and International Relations on Kurdistan during the First Half of the Nineteenth Century*”. Middle Eastern Studies 2, sayı 44 (2008): 237–58.

Eren, Mustafa, *Kapatılmanın Patolojisi: Osmanlı’dan Günümüze Hapishanenin Tarihi*. Kalkedon Yayıncılık, İstanbul 2014.

Eroğlu, Cengiz, Babuçoğlu, Murat, ve Özdil, Orhan, ed. *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul*, ORSAM, Ankara 2012.

Es-Sakkar, Sâmî, “*Musul*”. *İslam Ansiklopedisi*, XXXI.

Feldmareşal Helmuth Von Moltke. *Moltke’nin Türkiye Mektupları*, Remzi Kitabevi İstanbul 1969.

Foucault, Michel, *Hapishanenin Doğuşu*. İmge Kitabevi, 6. Baskı, Ankara 2015.

Gazel, Ahmet Ali, “*Tanın Muhabiri Ahmet Şerif Beyin Notlarında Osmanlı Hapishaneleri*”. Hapishane Kitabı, Kitabevi, İstanbul 2005.

Gerard de Nerval. *Doğu’da Seyahat*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

Guenon, Rene, *Doğu ve Batı* Ağaç Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 1991.

Gündüz, Ahmet. “*Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*”. Fırat Üniversitesi, Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi 2003.

Gündüz, Ahmet. “*Musul (Osmanlılar Dönemi)*”. *İslam Ansiklopedisi*, 2006.

Heude, Lt. William, *A Voyage Up the Persian Gulf and a Journey Overland From India to England in 1817*. UK: Garnet Publishing 1993.

Hut, Davut, “*Musul Vilayeti’nin İdâri, İktisadî ve Sosyal Yapısı (1864-1909)*”, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, 2006.

Hut, Davut “İngiliz Raporlarına göre Kerkük Türkmenleri”, *Bir İnsan-ı Selim: Prof. Dr. Azmi Özcan’a Armağan*, ed. Refik Arıkan ve Halim Demiryürek, Lotus Yayınevi, İstanbul 2016, s.717.

- İvanov, Nikolay, *Osmanlı'nın Arap Ülkelerini Fethi 1516-1574*. Çeviren İlyas Kemaloğlu ve Rakhat Abdieva, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2013.
- Karpat, Kemal H, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Timaş Yayınları, 2. Baskı. İstanbul 2010.
- Khoury, Dina Rizk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Taşra Toplumu: Musul, 1540-1834*. Çeviren Ülkü Tansel, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, ed. *Midhat Paşa'nın Hatıraları:2 Yıldız Mahkemesi ve Taif Zindanı (Mir'at-ı Hayret)*, Temel Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997.
- Kocahanoğlu, Osman Selim, ed. *Midhat Paşa'nın Hatıraları:1 Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-i İbret)*, Temel Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1997.
- Lane-Poole, Stanley, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning*. C. 2. 2 c. London: Longmans, Green, And CO, 1883.
- Longrigg, Stephen Hemsley, ve Stoakes, Frank, *Iraq*. New York: Frederick A. Praeger, 1958.
- Luke, Harry Charles, *Musul ve Azınlıkları*, Nesnel Yayınevi, 2007.
- Marufoğlu, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1998.
- Mehmet Hurşid Paşa. *Seyâhatnâme-i Hudûd*, Simurg, İstanbul 1997.
- Minorsky, Vladimir F. *Musul Sorunu*, Avesta, İstanbul1998.
- Minorsky. Kürtler, Koral, İstanbul 1992.
- Mumcu, Ahmet, “*Tanzimat Döneminde Türk Hukuku*”. Adalet Kitabı, editör Halil İnalcık, Kadim Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2012.
- Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*. Ankara: T.C Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1993.
- Musul Vilayeti Salnameleri: 1325/1907; 1330/1912
- Naskali Gürsoy, Emine, ve Oytun Altun, Hilal, ed. *Hapishane Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2005.
- Nasuhü's Silahi (Matrakçı), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn*.. Editör Hüseyin G. Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976.
- Noémi Lévy, ve Alexandre Toumarkine, ed. *Osmanlı'da Asayiş, Suç ve Ceza 18.-20. Yüzyıllar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Öke, Mim Kemal, *Musul Kürdistan Sorunu 1918-1926*, İrfan Yayıncılık,İstanbul 2003.
- Özdemir Kızıllan, Ayşe, “*Osmanlı'da Kadın Hapishaneleri ve Kadın Mahkumlar (1839-1922)*”. Basılmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi 2011.
- Rosenthal, Franz, *İslam''da Özgürlük Kavramı*, Ayıışığı Kitapları, İstanbul2000.

- Sakaoğlu, Necdet, 20. *Yüzyıl Başında Osmanlı Coğrafyası*, Creative Yayıncılık ve Tanıtım Ltd. Şti, İstanbul 2007.
- Schull, Kent, “*Tutuklu Sayımı: Jön Türklerin Sistemik Bir Şekilde Hapishane İstatistiklerini Toplama Çalışmaları ve Bunların 1911-1918 Hapishane Reformu Üzerindeki Etkileri*”. Osmanlı’da Asayiş Suç Ve Ceza, 18.-20. Yüzyıllar, editör Noémi --Levy ve Alexandre Toumarkine, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Shields, Sarah D. *Mosul Before Iraq: Like Bees Making Five-Sided Cells*. New York: State University of New York 2000.
- Simon, Reeva Spector ve. Tejirian, Eleanor H, ed. *The Creation of Iraq 1914-1921*. New York: Columbia University Press 2004.
- Sofuoğlu, Ebubekir, “*Osmanlı Hapishanesinde İslah ve Firar Teşebbüsleri*”. *Hapishane Kitabı*, Kitabevi, İstanbul 2005.
- Şen, Hasan, “*The Transformation of the Politics of Punishment and the Birth of in the Ottoman Empire (1845-1910)*”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi 2005.
- Şen, Ömer, *Osmanlı’da Mahkum Olmak: Avrupalılaşıma Sürecince Hapishaneler*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.
- Tepeyran, Ebubekir Hâzım, *Hatıralar*, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş, 2.Baskı, İstanbul 1998.
- Terzi, Arzu, *Bağdat-Musul’da Abdülhamid’in Mirası: Petrol ve Arazi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- Tripp, Charles, *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press 2000.
- Van Bruinessen, Martin, *Ağa, Şeyh, Devlet*, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul 2008.
- Van Bruinessen, Martin, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- Yıldız, Gültekin, *Mapusâne: Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi, İstanbul 2012